

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “YEDDİ GÖZƏL”İ

QIŞI OLMA YAN BAHAR DASTANI

Siracəddin HACI
AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstututu

“Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” məsnəvisinin şərhilə bağlı I kitabının elmi nəticələrini təqdim edirəm.

- tədqiqat bir cildidir;
- elmi işin tutumu 750 səhifədir;
- monoqrafiyanın yazılması üçün min iki yüz yetmiş qaynaqdan istifadə olunmuşdur;
- bu elmi qaynaqlar Azərbaycan türkcəsində, Anadolu türkcəsində, fars, ərəb, rus, ingilis dillərində yazılmışdır;
- qaynaqlar iki yolla verilmişdir: səhi-fələrin sonunda, kitabın sonunda;
- ümumi qaynaqlar türk, rus, Avropa dilləri, fars dili bəyində sıralanmışdır;
- kitabın sonunda ingilis və rus dillərində özət verilmişdir;
- metod olaraq şərh (təfsir) üsulu seçilmişdir;
- məsnəvi beyt-beyt şərh olunmuşdur;
- şərh olunan beyt sayı beş yüz otuz ikidir;
- məsnəvinin beyt sayı beş min yüz otuz altıdır;
- şərh zamanı məsnəvidəki bölmə ardıcılığına əməl olunmuşdur: “Rəhman və Rəhim olan Allahın adı ilə (tövhid)”, “Kitabın yazılma səbəbi”, “Səadətli padşah Ələddin Körpə Arslana xeyir-dua”, “Şaha təzim xitabı”, “Sözə sitayiş”, “Oğlum Məhəmmədə nəsihət” (nəz və meracnamələr ayrıca kitabda şərh olunduğundan onlara yer verilməmişdir);
- hər beytə başlıq qoyulmuşdur;
- başlıqlar beytlərdən seçilmişdir;
- öncə beytin orijinalı verilmişdir;
- orijinal (farsca) beytlər böyük nizamışınas alim Vəhid Dəstgerdinin nüsxəsindən götürülüb;
- müqayisə üçün farsca olan başqa nüsxələrdən də istifadə olunub;
- beytin orijinalından sonra Azərbaycan türkcəsində sətri tərcüməsi verilib;
- beytin sətri tərcüməsi böyük nizamışınas alim Rüstəm Əliyevin hazırladığı nüsxədən götürülüb;
- dəqiqləşdirmələr üçün bədii tərcümə variantlarından da istifadə olunub;
- orijinalda olub sətri tərcümədə olmayan beytlər təsbit olunub;
- yanlış tərcümələr, təhriflər bir-bir göstərilib;
- şərh zamanı öncə beytdəki anlayışlar təsbit edilib, hər birinin lüğəvi, terminoloji, varsa, bədii mənası izah olunub;
- “Yeddi gözəl” məsnəvisinin anlayışlar sistemi zəngindir: Qurani-Kərimə, hədisə, təfsirə, fiqhə (islam hüququ), kəlam elminə, tarixə, mifologiyaya, ayrı-ayrı elm sahələrinə, xalq inanclarına, folklorə, fərqli dini görüşlərə, ədəbiyyata aid yüz-lərlə termin var, hər birinin anlamı verilmiş, beytin mənası ilə əlaqəsi qurulmuşdur;

- şərh olunan bölmələrin anlam xəritəsi hazırlanmışdır;
- beytlər şərh olunarkən hər sözün haqqı verilmiş, mənası təsbit olunmuş, mətnlə əlaqəsi qurulmuşdur;
- söz - məna - məqsəd - hikmət sıralamasına əməl olunmuşdur;
- beytin doğru anlaşılması üçün məqsəd hakim qılınmışdır;
- hər beytin bağlı olduğu mətnlə əlaqəsi təsbit edilmişdir;
- məzmunla bədilik (poetika) bir arada tədqiq olunmuşdur;
- mənanın anlaşılması üçün beytin içində və dışında olan dəlillər ortaya çıxarılmışdır;
- vasitə və hədəf bir-birindən ayrılmışdır;
- bədii dilin özəllikləri nəzərə alınmışdır;
- istifadə olunmuş ayələrin qaynaqdakı surə və ayə sırası göstərilmişdir;
- istifadə olunmuş hədislərin qaynağı verilmişdir;
- uydurma hədislər təsbit olunmuşdur;
- hər bölməyə giriş və nəticə yazılmışdır;
- Nizami məsnəvisinə “Yeddi gözəl” adı qoyulmuş, məsnəvinin heç bir yerində bu addan istifadə etməmişdir;
- “Yeddi gözəl” adına ancaq bir yerdə
- “İskəndərnamə” məsnəvisində yer verilmişdir;
- məsnəvinin orijinal adı “Bəhramnamə”dir;
- “Bəhramnamə” bədii siyasətnamədir;
- Nizaminin dördüncü məsnəvisidir;
- mövzusu tövhid, ədalət, dövlət idarəçiliyinin əsaslarıdır;
- məsnəvi 1197-ci ildə yazılmışdır;
- Səlcuqlulara bağlı Marağa hakimi Ələddin Körpə Arslana ithaf olunmuşdur;
- monoqrafiyada Ələddin Körpə Arslanın, onun dövlətinin tərcümeyi-hal (kimliyi) hazırlanmışdır;
- Yeddi gözəlin təsiri ilə yazılmış məsnəvilər təsbit olunmuşdur: Əmir Xosrov Dəhləvi “Həşt behişt” (“Səkkiz cənnət”), Hatifi “Həft mənzer” (“Yeddi mənzerə”), Nəvai “Səbəyi-səyyarə” (“Yeddi planetulduz”), Füzuli “Həft cam” (“Yedi cam”) və s.;
- Məsnəvinin birinci bölümü uca Allahı tanıdır;
- Nizami varlığı iki yerə ayırır: vacibül-vücut, varlığı özündən olan, var olmaq üçün bir başqa varlığa möhtac olmayan, ehtiyacsız, özəli, əbədi, mütləq bir, sonsuz tək, əbədi, diri- O, Allahdır;
- tək olmaq Onun haqqıdır;
- bir də yaradılanlar: onlar çox, yaradılmış, ehtiyacı, ölümlü varlıqlardır;
- çox olanların haqqı tək olana təslim olmaqdır;
- Nizami deyir ki, kainatdakı nizam Onun varlıq və birliyinin dəlilidir;
- kainatda uyum yasağı var;
- şair uca Allahı tanıdarkən görünəndən (yaradılmış varlıqlardan) görünməyənə - uca Allaha doğru gedir;
- deyir ki, insan ağılı uca Allahın zatını qavraya bilməz, onun zati mütləq qeybdir;
- uca Allahı doğru tanımanın iki yolu var: əsma-i hüsnanı (gözəl adları) öyrənmək, Onun yaratdıqlarını tanımaq;
- Nizami məsnəvidə uca Allahı bu adları ilə tanıdır:
- əl-İlah - uluhiyyətin qaynağı, itaətə layiq tək məbud;
- əl-Bədi - yoxdan var edən;
- əl-Əvvəl - sonsuz və öncəsiz ilk, varlığının başlanğıcı olmayan;
- əl-Axir - varlığının sonu yoxdur;
- əl-Fatir - kainatı var edən, hər varlığa fitrət qoyan;
- əl-Qadir - hər şeyə gücü yetən, hər şeyə bir qədər (ölçü) qoyan;
- əl-Müqtədir - mütləq iqtidar sahibi;
- əl-Kərim - kərəmi çox olan, səxavətinin sınırı yoxdur;
- əl-Məlik - mülkün mütləq sahibi, bənzərsiz idarəçi;
- əs-Səməd - heç bir ehtiyacı yoxdur, bütün ehtiyacları təmin edəndir;

- əz-Zahir - varlığı açıq olan;
- əl-Hayy - mütləq diri, əbədi həyat sahibi, hər canlıya həyat verən;
- əl-Xəllaq - hər an yaradan;
- ər-Rəzzaq - hər çeşid ruzini daim verən;
- əl-Hadi - hidayətin qaynağı, hidayət verən;
- əl-Fəttah - bütün bağlı qapıları açan;
- ər-Rəbb - yaratdığı hər varlığı tərbiyə edən, tərbiyəsində tayı-bərabəri olmayan;
- əl-Hakim - hikmətlə hökm edən;
- əl-Alim - hər şeyi mükəmməl bilən;
- əl-Xəbir - hər şeyin iç üzünü ön doğru xəbər verən;
- Nizami deyir ki, uca Allah hər şeyi yoxdan yaratdı.
- O, yaratdıqlarının ruzisini də yaratdı;
- yaradılan hər varlıq Onu təsbih edir, Onun adına hərəkətdədir;
- uca Allahın qanunu insandan Allaha doğru işləyir, yəni səndən hərəkət Ondan bərkət;
- Nizami tövhid bölməsində dini, kəlamı, fəlsəfi görüşlərini açıqlayıb;
- Nizami irfan bilgi sistemini (ilham və kəşfə bağlı bilgi sistemi) üstün hesab edir (bilgi sistemi üçdür: beş duyğu, ağıl, nass (ilahi xəbər));
- şair deyir ki, insan üçhissəli varlıqdır: bədən, can, ruh;
- Nizami münəccimləri tənqid edir: insanın taleyini ulduz müəyyən edə bilməz;
- o, uca Allaha dua edir: münəccimlərin dəftərini yandır;
- şair astronomiyanı dərinədən öyrəndiyini yazır;
- deyir ki, bütün elmləri öyrəndim;
- şairə görə, ön böyük elm mərifətul-lahdır (uca Allahı tanımaqdır);
- Nizami zərdüştliyi rədd edir, onlara bəddua yönəldir: Allahım, Günəşə sitayiş edənlərin gözüni kor et!;
- Nizami deyir ki, məna xəzinəsinə irfani yolla qovuşmaq olar;
- irfan vasitəsiz xəzinədir (arada vasitə olmadan bilgi almaqdır). Qeyd edək ki, Qurani-Kərimin bilgi qaynağı ikidir: şəhadət (bu, elmin mövzusudur), qeyb (bu da iman mövzusudur);
- Nizami deyir ki, elmin qaynağı uca Allahdır;
- axirət səadətini könül zənginliyi ilə qazanmaq olar;
- dünyanı axirətdən ayırsan, anlamı itər;
- əsl həyat axirət həyatıdır;
- axirət həyatının nemətləri qalıcıdır, əbədidir, axirətdə mütləq azadlıq var;
- Nizami insanı sevir, dəyər verir, ancaq onu Allahın yerinə qoymur, həddini öyrədir;
- Nizami “Rəhmət evi” anlayışını ortaya qoyur, yəni barış, ədalət, hüsur, sevgi, şəfqət, mərhəmət evi. İnsanın vəzifəsi yer üzünün rəhmət evi olması üçün çalışmaqdır;
- Nizami tövhid bölməsini uca Allaha dua ilə bitirir, Ondan aşağıdakı nemətləri istəyir:
- məni uca Allahdan başqa kimsəyə möhtac etməli;
- ruzi ver!
- qocalanda əlimdən tut!
- məni bu dünyanın köləliyindən azad et!
- qulluğumu qəbul et!
- məni qoru!
- başımı ucalt!
- bu dünyada başıma qənaət və riza tacı qoy!
- axirət səadəti nəsim et!
- Nizami deyir ki, cavanlıqda uca Allahın qapısından başqa bir qapıya getmədiyim üçün O, qocalıqda bütün ruzimi qapıma göndərdi;
- Şair deyir ki, ey uca Allah, Sən mənimlə olsan, bütün dünya mənim olar;
- Nizami məsnəvinin Allah Rəsulu ilə bağlı ikinci və üçüncü bölmələrində son elçini bu ölçülərlə tanıtmışdır:
- O, nəbi və rəsuldur (nəbi xəbərin (vəhyin) qaynağına, rəsul ünvanına işarə edir, O, uca Allahdan aldığı vəhyi (nəbi) insanlara çatdırır (rəsul);
- nəbilərin sonuncusudur;
- sözün tacıdır;

- ağlın tacıdır;
- seçilmişdir, seçən uca Allahdır;
- ələmlərə rəhmətdir;
- kərəm sahibidir;
- O, Əhməddir;
- elçilərin şahıdır;
- əlində kitab və qılınç var;
- ümmidir (tərtəməzdir);
- varlığın mayasıdır;
- yer üzünün nurudur;
- beş vaxt namazı ömr etmişdir;
- risaləti (elçiliyi) şəərəflidir;
- safdır;
- yaxşılığı ömr edib, pisləkdən çəkindirib;
- yoxsulluğu özünə dərd etməyib;
- xəzinə sahibidir (vəhyi Ona nazil olmuşdur);
- O, məzlumları qorudu;
- Ona qarşı çıxanlar məğlub oldular;
- yaralı ürəklərə məlhəm qoyardı;
- möminlərə qarşı yumşaq, kafirlərə qarşı sərt idi;
- Ona qarşı çıxanlar sonda Onun yolunu qəbul etdilər;
- O, axirəti həyatının mərkəzinə qoydu;
- dörd xəlifə Onun yolunu davam etdirdi;
- ədalətli idi;
- O, ruh kimidir, sözü insanlara həyat bəxş edir;
- yaradılan hər şey taxt, O, Süleymandır;
- sözü ölmüş qəbləri dirildir;
- insana azad, şəərəfli, dəyərli olmağın yolunu göstərdi;
- Nizami sənət, sənətkar, sözlə bağlı görüşlərini açıqlayır:
- səhərlər (Günəş çıxmamış) oyaq ol;
- yazmağa dua ilə başla;
- uca Allahdan bərkət istə;
- çox çalış, istedadına arxayın olma;
- istedad ağacını əməklə suvar;
- sözü gec bəyən ki, uca rütbəli söz yazarsən;
- daha yaxşı söz axtar, əmin ol ki, o, sənə sinəndə var, axtarsan, taparsan;
- gövhər əldə etsən də, təkəbbürlü olma;
- təkəbbür istedadın düşmənidir;
- zəhni köləlik köləliyin ən qorxuludur;
- şəriət elmini öyrənməyincə əsla şeir yazma;
- sözünü ucuz etmə, söz baldır, onu milçəklərin qabağına (sözün dəyərini bilməyənlərin) tökmə;
- səni dinləyən yoxdursa, oxuduğun dua da olsa, oxuma;
- sənə bir şey vəd olunmuşsa da, verməyincə istəmə;
- nəfsin ölü, qəlbin diri olsun;
- elmsiz şeir olmaz;
- elmə bağlı şeir şairi sözün soltanı edər;
- şair sözün əmiridir;
- fələyə ucalan bir söz ələ gətirməyincə fələk kimi sən də əldən düşüb oturma;
- əsla tənbel olma;
- düşüncə tənbelliyindən uzaqlaş;
- şam kimi başaşağı (təvazökar) ol;
- gündüz ölü, gecə diri ol;
- hər şeiri bəyənə ki, sənə daha yaxşı nəsim olsun;
- tez məşhur olmağa çalışma;
- söz tarlana kimsənin ayaq basmasına izin vermə;
- Nizami deyir ki, mənim üslubum yenidir, qeyri-adi;
- o, şeiri, şairliyi meydanadan azad edib, hücrəyə köçürdü;
- Nizami söz cadugəridir;
- təzə sözlərini üzə çıxarsa, qiyamət qopar;
- Nizaminin sözü halal sehrdir;
- o, çox çalışır;
- Nizaminin mətnləri qurucu mətnlərdir: insan və ümmət inşa edir;
- hər şeiri bəyənə ki, sənə daha yaxşı nəsim olsun;
- tez məşhur olmağa çalışma;
- söz tarlana kimsənin ayaq basmasına izin vermə;

(Davamı12-ci səhifədə)

(Əvvəli 3-cü səhifədə)

- Nizami deyir ki, yanlış bilgi dəyişmə mane olur;
- öncə şəri təmizlə, sonra xeyri onun yerinə qoy;
- Nizamidə simvollar önəmli yer tutur;
- simvollar ağılı aktivləşdirir, xəyal gücü verir, yeni üfqlər açır;
- simvollar çoxyönlü təfəkkürə imkan verir;
- Nizami yeni bilgi ortaya qoyur;
- Nizami sözünün təmsil və tanımlama gücü var;
- o, yeni anlayışlar kəşf edir;
- deyir ki, sözün namusu var;
- sözün namusu həqiqəti tanıtdır;
- saxta şairlər yalanla sözün namusunu kirlətdilər;
- şairə, alimə yaraşan cəsarətdir;
- Nizamidə uca Allaha içdən bağlılıq, sayğı, sevgi var;
- Nizaminin inandığı dəyərlər var, o, bu dəyərləri çəkinmədən müdafiə edir;
- o, mənsub olduğu ümmətin dəyərlərinə bağlıdır, onlara düşmən deyil;
- çox oxuyur, seçir, xeyirli olana vaxt ayırır;
- ciddi və məsuliyyətlidir;
Nizaminin məsnəvilərində beytlər iki yerə ayrılır: nəzəri beytlər, açıqlayıcı beytlər. O, “Sirlər xəzinəsi”ndəki məqalət (nəzəri hissə), hekayət (açıqlayıcı hissə) ölçüsünü məsnəvilərinə də tətbiq edir. Məsələn, öncə yoxsulluğu və paylaşılmayan zənginliyi tənqid edir (nəzəri hissə), sonra nümunə beytlər yazır: yoxsul qızmar səhrada azuqəsiz yola çıxan adam kimi, sərvətini paylaşmayan zəngin isə su quyusuna düşən adam kimidir, ikisi də öləcək, biri susuzluqdan, o birisi suyun çoxluğundan (açıqlayıcı beytdə bir filmin ssenarisi var).
- istedad varsa, paxıllığın olması qaçılmazdır deyir (nəzəri beyt), sonra bu açıqlayıcı beyti yazır: harada bir quzu varsa, orada onun arxasınca düşən bir qurd da var (bu, bir film mətnidir);
- Nizami hər məsələni onun ziddi ilə açıqlayır, bədi təzadə yer verir: bu, ilahi qanundur, hər şey ziddi ilə yaradılmışdır, ikiyönlülük həqiqəti anlamağın yolunu açır: həyat-ölüm, sevgi-nifrət, ağ-qara, bədən-ruh, söz-məna, dünya-axirət, yer-göy...;
Nizami kitabın (“Yeddi gözəl”in) yazılma səbəbləri bölməsində bu mesajları verir:
- “Yeddi gözəl” məsnəvisinin “Kitabın yazılması səbəbi” adlı (“Səbəbe nəzm kitab”) bölməsi yetmiş beş beytdir. Bu xüsusiyyətləri var:
- Nizami Marağa hakimi Əlaəddin Körpə Arslanın məsnəvi istəyini mənə aləmində kəşf edir;
- şahın sarayını “Süleyman pərdəli saray” adlandırır;
- o, saraydan “gizli göstəriş” alır;
- tərcümə mətnində deyildiyi kimi, qasid saraydan Nizamiyə məktub gətirmir;
- şair sevincini ifadə edir, “qanad açıb şahın sarayına uçmaq istəyir”;
- şahın istəyi budur ki, Nizami şahnamə mövzusunda yeni (orijinal, təkrarsız) bir məsnəvi yazsın;
- elə bir məsnəvi yazsın ki, bütün söz cadugərlərinin sözünün təsiri yox olsun;
- Nizami məhəbbət mövzusunda məsnəvi yazmaq istəmir, bu mövzunu “dar yol” adlandırır;
- o, məhəbbət mövzusunda məsnəvi yazanda özünü “topal eşşəyin üstündə yol gedən adam”a bənzədir;
- Nizami şahnamə mövzusunda məsnəvi yazmağın çətin olduğunu bildirir, deyir ki, zəhmətsiz rəhmət yoxdur, ciddi işlər əmək istəyir;
- zəhmət insanı xəzinəyə qovuşdurur, üzüm tənəyi zar-zar ağlamasa, sonda (bar verəndə) “xoş-xoş gülməz”;
- sümüksüz ilik yoxdur, dəyərli nemətlər çətinliklərlə əhatə olunmuşdur;
- bal milçəksiz olmur;

- Nizami yağışsız bulud, çörəksiz tənədir olmaq istəmir;
- o, xeyirli işlərə əmək sərf edir;
- sözüm bakirədir, yeni, orijinal, əl dəyməmiş sözdür;
- Nizami şahın tələbini öyrənəndə “şadlıq oturub, kədər ayağa durur”, özünü ağır yükün altında hiss edir, məsuliyyətini anlayır;
- o, sifariş aldıqdan (kəşf etdikdən) sonra mövzu axtarır;
- mövzuları öyrənir;
- qaynaqları toplayır, sistemləşdirir, saf-çürük edir;
Nizami “Yeddi gözəl”i yazarkən bu qaynaqlardan istifadə edir:
- tarix kitabları;
- Firdovsinin “Şahnamə”si;
- şahlarla bağlı qaynaqlar;
- dünya kitabxanalarındakı kitablar;
- ərəb və ərəbi dilində yazılmış qaynaqlar;
- İmam Buxarinin “ət-Tarix” kitabı;
- İmam Təbərinin “Tarix ər-rusul vəl muluk” (“Peyğəmbərlərin və şahların tarixi”) kitabı;
- əlyazma nüsxələri;
- əlimə düşən vərəqlər;
- evlərdə (şəxsi kitabxanalarda) olan toz basmış nüsxələr;
Nizami Firdovsiyə hörmətlə yanaşır, onunla bağlı bu təsbitləri var:
- şahların tarixi ilə bağlı bilgiləri bir kitaba - “Şahnamə”yə yığıb;
- zəkidir, tez düşünmə, qavrama gücü var;
- tarixi doğru nəzmə çəkib;
Nizami Firdovsini təkrar etmir, yeni məsnəvi yazır, ondan fərqi ilə bağlı bu ölçüləri qoyur:
- tarix yazmamışam (Firdovsi tarixi nəzmə çəkib);
- zərgər kimi işlədim, tarixi bilgiləri (qızıl, ləl qırıntılarını) zərgər aləti ilə bir-bir götürdüm, onlardan bir xəzinə (məsnəvi) düzəltdim;
- Firdovsinin demədiyi yarını dedim;
- yarımcıq deşilmiş gövhəri axıradək deşdim;
- tarixi bilgilərdən tövhid və ədalət sarayı tikdim, onlardan bu iki ölməz dəyərin ifadəsi üçün istifadə etdim;
- Firdovsinin məsnəvisini ələdim, doğru olanlara toxunmadım;
- şahnamələr üçün yeni əyar, ölçü hazırladım;
- Nizami beş mərhələli iş görür: bilgiləri toplayır, bilgilərin toplandığı ayrıca bir nüsxə hazırlayır, dəyərləndirir, plan hazırlayır, nəzmə çəkir;
“Yeddi gözəl” dəyərlidir, çünki:
- uca Allahı tanıdır;
- Allah Rəsulunu tanıdır;
- tövhidi tanıdır;
- ədaləti tanıdır;
- həqiqəti tanıdır;
- həyatı tanıdır;
- insanı tanıdır;
- məsnəvi qışı olmayan bahardır;
Nizami şahlarla bağlı yazılmış və yazılacaq məsnəvilərə ölçü qoyur:
- doğruları yaz;
- həqiqətə sadıq ol;
- həqiqətə bədi don biç;
- həqiqət məcazlar içində yox olmasın;
- rəssam kimi ol, hər naxışı yerinə qoy;
- zərgər kimi ol, sözləri bir-bir seç, uyğun yerinə qoy;
- məcazlar üçün alt yapı (obrazlar, bilgilər...) hazırla;
- hər sözə mənə yüklə;
- hər sözün haqqını ver, içinə anlam qoy;
- sözün yalana bənzəməsin;
- çalış, “min suda qışul et ki, sonda bir içməli suya qovuşasan”;
Nizami içində həqiqət daşıyan sözlə, yalan daşıyan sözün fərqi belə izah edir:
- bircə damla sudan (toxum, içində maya olan sperm) bir adam əmələ gəlir;
- sular da var (mayasız toxum, içində həqiqət olmayan söz) boşuna axır;
- Nizami özünü rəssama, nəqqəşə, zərgərə, sədəfə (o, bir damla sudan mirvari düzəldir) bənzədir, deyir ki, cavahir sərrafıyam;

- “Yeddi gözəl” tək, iri, parlaq, ağ mirvaridir;
Nizami klassik irsə (ənənəyə) münasibətini açıqlayır:
- o, təvazökardır;
- paxıl deyil;
- önəmli əsərləri oxuyur, dəyər verir;
- seçici yanaşır, hər şeyi almır, hər şeyi də atmır;
- önəmli şairləri “yaxşı dəyənlər” adlandırır;
- deyir ki, onlar deyilməli sözü dedilər;
- Nizami “onlar dahilərdir” deməyi bacarır;
- onlardan nəsihət aldığını söyləyir;
- deyir ki, dahilərin içi boş sözləri də var (olur);
- Nizami dahi dediyi heç bir şairi mütləq nüfuz sahibi elan etmir, onlara təslim olmur, bütəldirmir, əksinə, iddiasını ortaya qoydu, mən onlardan üstün olacağam deyir, bu iddiasını gerçəkləşdirir;
- Nizami klassik irsi inkar etmir, onların yolundan üz çevirmir;
- ədəbi kimliyini klassik irsi, klassikləri inkar üzərində quranlara deyir ki, siz piyaləyə külək doldurmaqla məşğulsunuz;
- Nizami maddi sıxıntılar içində yaşadığını söyləyir, şahdan yardım istəyir;
- bu məsnəvi qarşılığında şahın Nizamiyə nə verdiyi bəlli deyil, ancaq sifarişi gətirən “gizli işarə” deyir ki, şahın xəzinəsi sənin girovundur;
- Firdovsiyə vəd etdiyini verməyən Sultan Mahmud Qəznəvini “xəsis” adlandırır, şahı tənqid edir;
- o, sıxıntısını belə dilə gətirir: “bal və arısı olmayan pətəyəm”;
- Nizamidə qara rəng matəm, qırmızı səadət rəmzidir;
Nizami iş üslubunu açıqlayır:
- çox çalışır;
- hər gecə elm öyrənir;
- elm öyrənmədən yatmağı haram sayır;
- sübh vaxtı yazır;
- sübh vaxtı oyaq olur, öncə dua edir, uca Allahdan yardım istəyir;
- deyir ki, sübh qəlbin mənəlara hamilə olduğu vaxtdır;
- Nizami deyir ki, gündüz ölü, gecə diri ol;
- o, qəlbini arındırmışdır, xəzinədən vasitəsiz bilgi alır, qəlbinə göydən mənə “axır”, nazil olur;
- Nizami sözünə dəyər verir, deyir ki, sözüm:
- mirvaridir (inci, dürr);
- xalis qızıldır;
- ənbərdir;
- təzə, yetişmiş xurmadır;
- müşkdür;
- cəvahiridir;
- heç bir şairin Nizami qədər nübarı (yeniliyi, ilki, meyvəsi, bar-bərəkəti) yoxdur;
- Nizami deyir ki, ərəb dilinin imkanı fars dilinin imkanından çoxdur;
- o, məzmun və forma gözəlliyinə önəm verir;
- məzmun, ancaq dili gözəl olan şeir ləpəşiz qoz kimidir, o, yuxuya bənzəyir, həqiqətlə əlaqəsi yoxdur;
- mənəli, ancaq dili (üslubu) zəif olan şeir qabıqsız qoz ləpəsi kimidir, suya oxşayır, onun qabığı yoxdur, ancaq axır, can verir, dirildir;
- Nizami deyir ki, zənginliyin ölçüsü maddi deyil, mənəvidir;
- ölmüş, fitrəti pozulmuş ağıl, qəlb və vicdanı dirildən sözün varsa, diri olan da, zəngin olan da sənən;
- ölümdən sonra ölmək istəmirsənsə, dirildən söz yaz;
- axirətə söz və saleh əməllərdən azuqə hazırla;
- Nizaminin Məsihi (Məsih-hz. İsa uca Allahın izni ilə ölümləri dirildir) sözüdür;
- Nizaminin elmi (biliyi) onun Məryəm ağacıdır (hz. Məryəm hamilə olarkən uca Allahın əmri ilə təzə xurma yeyir, gözüne işıq, dizinə güc gəlir), Nizaminin insanlara güc verən, ağıl,

vicdan və qəlblərinin qidası olan xurma ağacı onun ölməz sözüdür;
- Nizami xurma kimi sözlə axirət səadəti arasında əlaqə qurur, deyir ki, axirət səadəti istəyirsənsə, uca Allahın axirətdə sənə xurma (ilahi riza, salam, bağışlama, cənnət) verməsini arzulayırsansa, bu dünyada insanlara xurma kimi söz ver (həqiqəti yaz, mirasın söz olsun);
Nizami “Səadətli padşaha dua” bölməsində bu mesajları verir:
- “Yeddi gözəl” məsnəvisinin “Səadətli padşah Əlaəddin Körpə Arslana xeyir-dua” adlı bölməsi səksən səkkiz beytdir. Bölmədə bu elmi nəticələr ortaya qoyulmuşdur:
- Marağa vilayətinin xüsusiyyətləri açıqlanmışdır;
- Nizami nəfsinə müraciət edir, deyir ki, boş xəyallardan əl çək;
- şair “Yeddi gözəl” məsnəvisini yazmasının dörd səbəbini açıqlayır:
a) uca Allaha sitayiş;
b) Allah Rəsuluna xitab;
c) şaha xeyir-dua;
d) şaha fəthin yolunu açacaq öyüdlər;
- şair bu dörd bölməni yaz fəslindən də gözəl dörd fəsil adlandırır;
Nizami sonra şahı tanıdır:
- O, yeddi iqlimin (ölkənin) şahıdır;
- sözü və əməli düzdür;
- zamanə padşahlığının nişanıdır;
- tac bəxş edir;
- taxta əyləşdirir;
- tac və taxtlara xəzinə səpir;
- ölkənin sütunudur;
- adı Əlaəddindir - dinin ucaltdığı insandır;
- uca rütbəlidir;
- fələkdən ucadır;
- fəthdir;
- Körpə Arslandır;
- taxt və tacı ilə Alp Arslandan yaxşıdır;
- yer üzünün Günəşidir;
- Mehdidir;
- zamanın son böyük dövləti ona aiddir;
- böyükdür, böyüklük bəxş edəndir;
- Rüstəmdir;
- səxavətlidir;
- şirdir;
- dəniz və torpaq onun hökmü altındadır;
- uralıqda fələyin qardaşıdır;
- böyüklükdə mələkdir;
- gizli düşmənlərini tanıyır, yox edir;
- Aqsunqlar nəslin dayağıdır;
- bayrağında əjdaha təsviri var;
- şahlıq ona itaət edir;
- fitnələri söndürür;
- cəsur döyüşçüdür;
- günahları bağışlayandır;
- mahir ovçudur;
- Səhənd dağında ov edir;
- o, ənbər, müşk, qaliyə, ləldir;
- ağıllıdır;
- düşmənləri kökündən qopmuş ağac kimidir;
- ikidünyalıdır;
- mərhəmətlidir;
- Nizami şaha dua edir;
- şahın iki oğlunu tanıdır: Nüsrətəddin Məlik Məhəmməd, Fələkəddin Əhməd;
- Nizami şahın övladlarının adındakı hər bir sözdən istifadə edərək onları tərifləyir;
- onları Firiduna, Keyxosrova bənzədir;
- şair iki qardaşın bir-birindən ayrıl-mamasını istəyir;
- şahın övladlarına dua edir;
- Nizami şahın xanımını tanıdır, onun Allah Rəsulunun soyundan olduğunu söyləyir;
- şahın xanımı hicab altındakı nurdur, dirilik suyudur, hökmü var, hz. Süleyman üçün Belkis kimdirsə, Əlaəddin Körpə Arslan üçün də xanımı odur;
- Nizami şahı “nur çeşməsi”, iki oğlunu “iki gül”, xanımını “gülüstan” adlandırır;
- şair məsnəvinə dua ilə bitirir;

Ardı var...